

การนำแนวคิดการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม (Social Impact Assessment: SIA) เพื่อวัด ผลสำเร็จของโครงการสาธารณะเชิงพื้นที่

สุพัตตรา ตันติจรียาพันธ์^{1*}

¹สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

*ผู้รับผิดชอบบทความ: email supattra.tan@uru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม (Social Impact Assessment: SIA) และการประยุกต์ใช้ในการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมของโครงการสาธารณะเชิงพื้นที่ พบว่า แนวคิดการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมมีจุดเน้นเพื่อวัดผลการดำเนินงานหรือโครงการที่สามารถแสดงคุณค่าต่อสังคมได้ภายใต้หลักการที่สำคัญ คือ หลักธรรมาภิบาล เช่น การมีส่วนร่วม และความโปร่งใส ประโยชน์ของการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม เช่น ช่วยทำให้ทราบผลลัพธ์ทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น วิธีการการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมอยู่ภายใต้ 3 ทฤษฎี คือ แบบจำลองตรรกะ (Logic model) ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง (Theory of Change) และการคำนวณความเชื่อมโยงผลลัพธ์ (Outcomes Linkage) เครื่องมือการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม เช่น ห่วงโซ่ผลลัพธ์ (Impact Value Chain) โดยออกแบบเป็นแผนที่ผลลัพธ์ (Outcomes Mapping) ประกอบด้วย ปัจจัยนำเข้า (Inputs) กิจกรรม (Activities) ผลผลิต (Outputs) ผลลัพธ์ (Outcomes) และการจัดตำแหน่งเป้าหมาย (Goal Alignment) ซึ่งเป็นการนำผลลัพธ์ที่ได้มาปรับเป้าหมายและกิจกรรมใหม่

การประยุกต์ใช้ในการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมของโครงการสาธารณะเชิงพื้นที่ เป็นการนำเครื่องมือห่วงโซ่ผลลัพธ์ด้วยการใช้แผนที่ผลลัพธ์มาวิเคราะห์โครงการส่งเสริมชุมชนเข้มแข็งโดยการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยภาคประชาสังคมตำบลคอรั่ม อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ พบว่า โครงการเกิดผลลัพธ์ตามที่กำหนดไว้ คือ เด็กและเยาวชนสามารถปฏิบัติตามหลักการและการแสดงบทบาทของพลเมืองที่มีจิตสำนึกต่อชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น และสามารถสร้างสื่อเพื่อเผยแพร่ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นให้สาธารณชนรับรู้ได้ ประชาชนในชุมชนตำบลคอรั่มเกิดการรับรู้และภูมิใจในภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นของตน และการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น

คำสำคัญ: การประเมินผลลัพธ์ทางสังคม, แผนที่ผลลัพธ์, โครงการสาธารณะเชิงพื้นที่

Application of The Social Impact Assessment (SIA) Concept to measure the Success of The Area-based Project

Supattra Tantijariyan ^{1*}

¹Public Administration Program, The Faculty of Humanities and Social Sciences,
Uttaradit Rajabhat University

*corresponding author: email supattra.tan@uru.ac.th

Abstract

This academic article's purpose to present the concept of Social Impact Assessment (SIA) and its application to assess the area-based project. It found that the SIA concept has the focal point to measure the performance of the Social enterprises or projects that show the value of its under the principle of Good Governance; Participation and Transparency. There are lots of benefits of SIA, such as a concrete outcome. It also found three theories for SIA methods: the Logic model, Theory of Change, and the Outcomes Linkage. SIA tools, such as Impact Value Chain is designed as the Outcomes Mapping that consists of Inputs, Activities, Outputs, Outcomes, and Goal Alignment.

The SIA application to assess the area-based project which named "Promoting the Community's Strengthen by Conserving the Local wisdom of Civil society in Korum Sub-district, Phichai District, Uttaradit Province". The Impact Value Chain designed as the Outcomes Mapping was used to analyze this project. It found that this project achieved its outcomes, including the children and youth were able to follow the principles and roles of citizens who were more conscious of the local community and created media to communicate the Local wisdom and culture to the Public, People in the Korum community had a sense of awareness and pride in their Local wisdom and culture, and the existence of the Local wisdom and cultural identity.

Keywords: Social Impact Assessment, Outcomes Mapping, The Area-based Project

บทนำ

การกำหนดนโยบายหรือโครงการสาธารณะขนาดใหญ่ที่ครอบคลุมหลายพื้นที่หรือทั่วประเทศจำเป็นต้องมีการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมเชิงยุทธศาสตร์ (Strategic Environment Assessment: SEA) เป็นกระบวนการที่เป็นระบบเพื่อสนับสนุนการตัดสินใจในการกำหนดนโยบาย แผน หรือแผนงานโดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม และการบูรณาการด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล ซึ่งต้องนำผลไปใช้ในการวางแผนเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2563 : 1) SEA จึงเป็นการพิจารณาระดับมหภาคเป็นหลัก แต่โครงการสาธารณะในระดับ

พื้นที่นั้นเป็นกระบวนการวางแผนการพัฒนาเชิงพื้นที่ (Area-based Approach) ที่จะพิจารณาจากความสามารถในการตอบสนองต่อความต้องการและการแก้ไขปัญหาของประชาชนในชุมชนใดชุมชนหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งแต่ละชุมชนมีบริบทและความเฉพาะแตกต่างกันออกไป และโครงการสาธารณะแต่ละพื้นที่ที่ดำเนินโดยหน่วยงานภาครัฐ องค์กรทางสังคม หรือกลุ่มในชุมชน มักมุ่งหวังให้เกิดผลตอบแทนสู่สังคม ซึ่งบางครั้งอาจไม่สามารถวัดผลลัพธ์เชิงปริมาณในรูปแบบผลตอบแทนทางเศรษฐกิจในลักษณะของผลกำไรและขาดทุน (Profit and Loss) อย่างไรก็ตามเพื่อให้โครงการสาธารณะเชิงพื้นที่ที่สามารถพัฒนาชุมชนได้โดยวัดความสำเร็จออกมาในรูปแบบของผลลัพธ์ทางสังคม (Social Impact Assessment: SIA) จะทำให้โครงการที่ดำเนินในพื้นที่ที่สามารถประเมินความสำเร็จ หรือได้ทราบผลลัพธ์ (Outcomes) ว่าเป็นไปตามเป้าหมายของโครงการที่กำหนดไว้หรือไม่ ซึ่งเป็นข้อมูลสะท้อนกลับ (Feedback) เพื่อที่จะสามารถนำไปสู่การกำหนดกระบวนการ (Process) และปัจจัยนำเข้า (Inputs) ที่เกี่ยวข้องกับกาบริหารจัดการโครงการสาธารณะให้สามารถดำเนินได้สำเร็จมากขึ้น และมีนัยสำคัญประการหนึ่ง คือ เพื่อสามารถเปรียบเทียบผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับงบประมาณที่เป็นปัจจัยนำเข้าของโครงการสาธารณะนั้นๆว่ามีความเหมาะสมหรือไม่ ฉะนั้น การนำแนวคิดการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมจะช่วยให้หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กร กลุ่ม หรือหน่วยงานที่ดำเนินโครงการสาธารณะนำไปวัดผลความสำเร็จของโครงการที่อาจไม่สามารถวัดผลสำเร็จของโครงการในมิติเศรษฐศาสตร์ได้ แต่สามารถวัดผลที่เป็นรูปธรรมมากขึ้นอันก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณะ และเป็นไปตามหลักการดำเนินโครงการที่ต้องมีการประเมินผลลัพธ์ของโครงการ บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม (Social Impact Assessment: SIA) การประยุกต์ใช้ในการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมของโครงการสาธารณะเชิงพื้นที่ และบทสรุป

แนวคิดการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม (Social Impact Assessment: SIA)

ความหมายของการประเมินผลลัพธ์

การนิยามความหมายของการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมมีนักวิชาการและองค์กรต่างๆให้ความหมายนัยคล้ายคลึงกัน โดย Becker. (2001: 311) ได้นิยามว่า การประเมินผลลัพธ์ทางสังคม คือ กระบวนการระบุผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอันสืบเนื่องจากการดำเนินการในปัจจุบันที่เกิดจากปัจเจกบุคคล องค์กร และสังคมโดยรวม โดยการประเมินผลลัพธ์นี้ถูกจัดทำเป็นข้อสรุป โดยเฉพาะในการวิจัยสังคมเชิงนโยบาย รวมถึงการดำเนินโครงการต่างๆที่มักให้ความสำคัญกับการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมด้วย สำหรับ Vanclay. (2003: 6) ได้อธิบายความหมายของการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมว่า เป็นการวิเคราะห์ การตรวจสอบ และบริหารจัดการผลทางสังคมที่เกิดจากการพัฒนา อย่างไรก็ตามเขาเห็นว่าการทำความเข้าใจค่าว่าการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมสามารถหลายมิติ กล่าวคือ มิติที่เป็นขอบเขตของการวิจัยและการดำเนิน เป็นพาราโดมหนึ่งขององค์ความรู้ทางวิชาการ หรือเป็นเทคนิคในการวัดผลมีคุณค่าต่อสังคมก็ได้ ซึ่งก็ย่อมขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลต่างๆที่จะนำไปใช้ประโยชน์ และมนัส สุวรรณ (2549) กล่าวว่า การประเมินผลลัพธ์ทางสังคมเป็นวิธีการและเทคนิคอย่างหนึ่งสำหรับผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบที่จะใช้เป็นพื้นฐานในการตัดสินใจว่าจะเลือกหรือไม่เลือกในการดำเนินโครงการ ในส่วนของสมาคมระหว่างประเทศเพื่อการประเมินผลกระทบ (International Association for Impact Assessment) (2020: On-line) กล่าวว่า การประเมินผลกระทบทางสังคมเป็นกระบวนการครอบคลุมการวิเคราะห์ การติดตาม และการบริหารจัดการกับผลทางสังคมที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจเกิดขึ้นแบบที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจไว้ และอาจเป็นทั้งในเชิงบวกและเชิงลบจากการดำเนินนโยบาย แผนงาน โครงการ และกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมใด ๆ ที่เกิดจากการดำเนินการนั้นๆ โดยมีจุดประสงค์หลักก็เพื่อนำผลกระทบที่ประเมินได้นั้นไปปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมมนุษย์ให้มีความยั่งยืนและเท่าเทียมกันมากขึ้น นอกจากนี้ การประเมินผลลัพธ์ทางสังคมยังหมายถึง การศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นกับชุมชน คนที่อาศัยอยู่ในชุมชนและสังคมที่เป็นผลมาจากการดำเนินโครงการทางสังคมของภาครัฐ ภาคเอกชน ตลอดจน ภาควิชาการ และภาคการกุศลที่ดำเนินกิจกรรมหรือโครงการทาง

สังคม ซึ่งการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมช่วยสร้างความยั่งยืนแก่องค์กรด้วยการยกระดับการเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับผลการดำเนินงาน ช่วยอภิปรายกลยุทธ์ และช่วยให้มองเห็นคุณค่าของผลลัพธ์ทางสังคมที่เกิดจากการดำเนินกิจกรรมหรือโครงการเพื่อสังคม (Fongsri. 2010 อ้างอิงถึงใน ถนอมศักดิ์ ศรีจันทร์ และธรรมบุญ สะเทือนไพร. 2562: 121)

สรุปความหมายของการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม หรือ SIA เป็นกระบวนการทั้งก่อนและหลังการดำเนินโครงการเพื่อวิเคราะห์ การตรวจสอบ และบริหารจัดการผลกระทบทางสังคมที่เกิดจากการโครงการพัฒนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำผลกระทบที่ได้รับจากการประเมินได้ไปตัดสินใจว่าดำเนินโครงการหรือไม่ หรือนำผลกระทบนั้นไปปรับปรุงการดำเนินโครงการให้บรรลุวัตถุประสงค์เพิ่มมากขึ้น โดยคำนึงถึงความยั่งยืนของการพัฒนาและเกิดความเป็นธรรมแก่กลุ่มเป้าหมายของโครงการอย่างเท่าเทียมกันตลอดจนคำนึงถึงความเป็นธรรมทางสังคมด้วย

หลักการเกี่ยวกับการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม

การประยุกต์ใช้การประเมินผลลัพธ์ทางสังคมให้เกิดประสิทธิผล Vandy. (2003 : 9) จึงได้เสนอหลักการการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมสู่การปฏิบัติ (Principles specific to SIA practice) ไว้หลายหลักการ แต่ในบทความนี้นำเสนอเพียง 10 หลักการ ดังนี้

1) การประเมินผลกระทบและการวางแผนดำเนินการประเมินนั้นต้องดำเนินการอย่างเสมอภาค 2) การกำหนดผลลัพธ์หลักทางสังคมที่จะเกิดขึ้นนั้นต้องสามารถคาดการณ์ได้ 3) สิ่งทีวางแผนดำเนินการ (Planned interventions) ซึ่งอาจเป็นในรูปแบบนโยบาย หรือโครงการ (ผู้เขียนบทความเพิ่มเติมความเห็นว่าการ Intervention นโยบาย หรือโครงการ) จะต้องสามารถลดผลลัพธ์ทางสังคมด้านลบลงได้ แต่สามารถช่วยเพิ่มผลลัพธ์ทางบวกได้มากขึ้น 4) การประเมินผลลัพธ์ทางสังคมควรเป็นขั้นตอนสำคัญของกระบวนการพัฒนาที่เกี่ยวข้องในทุกขั้นตอนตั้งแต่การเริ่มต้นในการติดตามตรวจสอบ 5) ควรประเมินเพื่อเน้นการสังคมอย่างยั่งยืน ซึ่งการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมจะช่วยตัดสินใจเพื่อกำหนดทางเลือกในการพัฒนาที่ดีที่สุด ซึ่งทั้งการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม (SIA) การประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (EIA) เป็นกระบวนการที่มีข้อเสนอมากกว่าการผู้ชี้ขาดระหว่างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและต้นทุนทางสังคม 6) สิ่งทีวางแผนดำเนินการ (Planned interventions) ซึ่งอาจเป็นในรูปแบบนโยบาย หรือโครงการและขั้นตอนการประเมินผลกระทบนั้นควรพัฒนาบนฐานการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและฐานของทุนทางสังคมในชุมชนท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยชุมชนให้เข้มแข็งขึ้น 7) กรณีที่สิ่งทีวางแผนดำเนินการ (Planned interventions) ซึ่งอาจเป็นในรูปแบบนโยบาย หรือโครงการนั้นมีผลกระทบที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ควรมีการตรวจสอบวิธีดำเนินการเพื่อเปลี่ยนผู้ที่ได้รับผลกระทบให้เป็นผู้รับผลประโยชน์ 8) ควรพิจารณาอย่างรอบด้านถึงมาตรการที่สามารถบรรเทาผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม แม้ว่าชุมชนอนุญาตให้มีการดำเนินนโยบายหรือโครงการ และชุมชนเป็นผู้รับผลประโยชน์ก็ตาม 9) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมมาและการรับรู้คุณค่าทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นที่แตกต่างกันควรรวมอยู่ในการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมด้วย และ 10) ไม่ควรใช้ความรุนแรง การละเมิด ช่มชู้ และบังคับที่ไม่เหมาะสมมาใช้ในการประเมินหรือการดำเนินการในการดำเนินนโยบายหรือโครงการพัฒนาใดๆ

จากหลักการข้างต้นพิจารณาได้ว่าหลักการที่นำเสนอโดย Vandy (2003) สามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มหลักการสำคัญ ได้แก่

ตารางที่ 1 การวิเคราะห์กลุ่มหลักการการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม

กลุ่มหลักการที่เน้นธรรมาภิบาล การประเมินผลลัพธ์ทางสังคม	หลักการที่เสนอโดย Vanclay (2003) เห็นได้อย่างชัดเจนว่าให้ความสำคัญด้านธรรมาภิบาลของการประเมินผลลัพธ์มากที่สุด ทั้งหลักการการดำเนินการประเมินอย่างเสมอภาค การให้คุณค่ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมในท้องถิ่นที่ การยึดหลักการไม่ใช้ความรุนแรง การละเมิด และบังคับใดๆที่ในการประเมินหรือการดำเนินการ การประเมินเพื่อเน้นการสร้างสังคมที่ยั่งยืน และการยึดหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่จะสามารถพัฒนาประชาธิปไตยชุมชนให้เข้มแข็งขึ้น
---	--

กลุ่มหลักการที่เน้นประสิทธิผล	Vanclay (2003) ให้ความสำคัญด้านประสิทธิผลเช่นกันแต่ไม่ชัดเจนเท่ากับหลักการมาภิบาล ซึ่งเขาเสนอหลักการที่เมื่อดำเนินโครงการใดๆ จะต้องสามารถลดผลลัพธ์ทางสังคมด้านลบลงได้ และสามารถช่วยเพิ่มผลลัพธ์ทางบวกได้มากขึ้น และเน้นหลักการตรวจสอบวิธีดำเนินการเพื่อมิให้เกิดผลกระทบทางลบ หรือหากเกิดจะต้องปรับเปลี่ยนวิธีดำเนินการเพื่อเปลี่ยนผู้ที่ได้รับผลกระทบให้เป็นผู้รับผลประโยชน์ รวมถึงการบรรเทาผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมร่วมด้วย
กลุ่มหลักการที่เน้นประสิทธิภาพ	Vanclay (2003) ให้ความสำคัญด้านประสิทธิภาพเท่าๆกับการประสิทธิผล โดยเน้นว่ากระบวนการพัฒนาต้องมีการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการพัฒนา และเน้นด้านกระบวนการพิจารณากำหนดผลลัพธ์ทางสังคมที่จะเกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ

ประโยชน์ของการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม

การประเมินผลลัพธ์ทางสังคมมีประโยชน์กับทุกภาคส่วนทั้งผู้ประกอบการเพื่อสังคม และผู้ดำเนินโครงการเพื่อสังคมที่ต่างมาร่วมกันดำเนินโครงการโดยยึดประชาชนและชุมชนเป้าหมายในการดำเนินโครงการ การประเมินผลลัพธ์จึงมีประโยชน์โดยสรุปจาก สฤณี อาชวานันทกุล และภัทรพร แยมลออ (2560 : 25 - 28) เช่น 1) การประเมินผลลัพธ์ทางสังคมเป็นการติดตามผลที่จะช่วยบอกกิจการได้ว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านใดบ้าง มากน้อยเพียงใด เป็นบวกหรือลบ ผลที่ได้จากการประเมินจะมีประโยชน์อย่างยิ่งในการวิเคราะห์ปรับปรุงผลงาน ปรับกลยุทธ์ และจัดลำดับความสำคัญในการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ 2) การสื่อสารผลลัพธ์ทางสังคมเป็นใบเบิกทางในการขอรับการสนับสนุน และเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ใช้แข่งขันกับกิจการ อื่นๆ ที่ทำงานในประเด็นสังคมเดียวกัน รวมถึงลูกค้าที่ต้องการเลือกสนับสนุนกิจการที่สร้างผลลัพธ์ทางสังคมได้อย่างชัดเจน 3) แสดงความรับผิดชอบ (Accountability) ต่อเจ้าของเงินที่สนับสนุนหรือลงทุนในกิจการ และแสดงความโปร่งใสของกิจการในการสร้างคุณค่าทางสังคม เมื่อกิจการเพื่อสังคมรับเงินจากผู้สนับสนุนหรือนักลงทุนก็ย่อมมีการรายงานผลการดำเนินการเพื่อแสดงว่าทรัพยากรที่รับมานั้นถูกนำไปสร้างคุณค่าทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรมอย่างไร และ 4) การประเมินผลลัพธ์ทางสังคมแบบพยากรณ์ (Projection) สามารถนำมาใช้ในขั้นตอนการวางแผนกลยุทธ์เพื่อตัดสินใจว่าจะเริ่มโครงการอย่างไร และตัดสินใจขอบเขตข้อกำหนดของสัญญาให้ทุนหรือลงทุนได้อย่างเหมาะสม

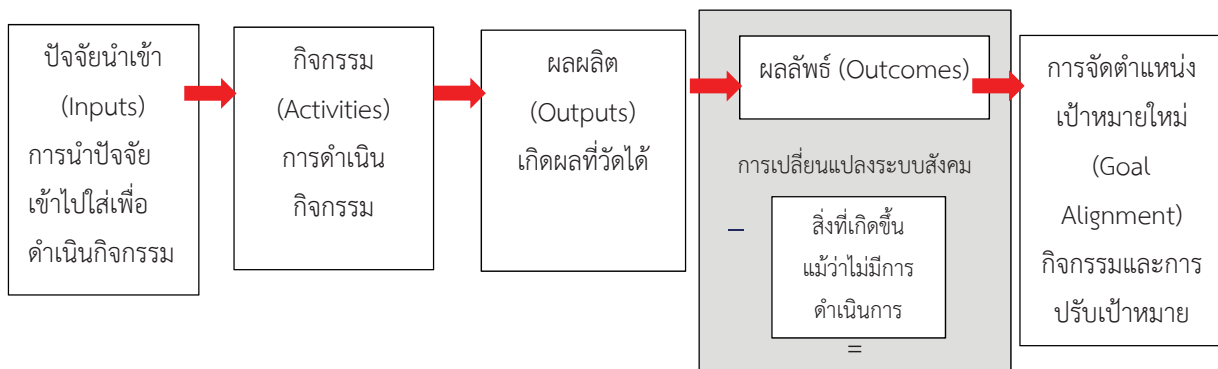
นอกจากนี้ Vanclay. (2003: 9) ได้อธิบายประโยชน์ของการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม เช่น ช่วยทำให้ทราบผลลัพธ์ทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น จึงช่วยเพิ่มความชอบธรรมของโครงการได้ และส่งเสริมการบูรณาการการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมในทุกประเภทของการประเมินผลกระทบ ทั้งการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) และเชิงยุทธศาสตร์ (SEA) อีกทั้งสำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (2563 : ออน-ไลน์) ได้อธิบายว่าประโยชน์ของการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมมีต่อ กิจการเพื่อสังคม หรือ Social Enterprise เป็นกิจการที่หันหน้ากับแก้ปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมมากกว่าการแสวงหาผลตอบแทนทางการเงิน ฉะนั้น ผลลัพธ์ทางสังคมจึงจะช่วยตอบผู้มีส่วนได้ส่วนเสียว่าการดำเนินกิจการดังกล่าวทำให้เกิดคุณค่าทางสังคม และ/หรือสิ่งแวดล้อม หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรหากไม่มีโครงการหรือกิจการนี้เข้าไปทำงาน ผลลัพธ์หรือการเปลี่ยนแปลงนี้จะเกิดขึ้นหรือไม่ ซึ่งควรสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายและพันธกิจของโครงการหรือกิจการโดยที่สามารถวัดผลลัพธ์ทางสังคมได้จากประเมินผลลัพธ์ทางสังคม

วิธีการและประเภทของเครื่องการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม

วิธีการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมอยู่บนกรอบทฤษฎีหลัก 3 ทฤษฎี โดยสฤณี อาชวานันทกุล และภัทรพร แยมลออ. (2560 : 32-33) ซึ่งนำมาเสนอโดยสรุป ดังนี้ 1) Logic model (แบบจำลองตรรกะ) เป็นการอธิบายลำดับของกิจกรรมต่างๆ ที่

ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง และอธิบายว่ากิจกรรมเหล่านั้นเชื่อมโยงกับผลลัพธ์ที่โครงการหรือกิจการคาดหวังว่าจะบรรลุอย่างไร โดยให้ความสำคัญ กับการแยกแยะระหว่างผลลัพธ์ระยะสั้น ระยะปานกลาง ระยะยาว และระหว่างผลลัพธ์ทางตรงกับผลลัพธ์ทางอ้อม 2) Theory of Change (ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง) พัฒนาจากแบบจำลองตรรกะ เริ่มต้นจากการให้ระบุ “เป้าหมายระยะยาว” ที่ผู้ดำเนินโครงการอธิบาย “กระบวนการสร้างความเปลี่ยนแปลง” ด้วยการระบุความเชื่อมโยงที่เป็นเหตุปัจจัย (Causal linkages) และเป็นขั้นๆตามเวลา (Chronological flow) นวัตกรรมของทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่การชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่าง “ผลลัพธ์ที่มุ่งหวัง” และ “ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริง” และ 3) Outcomes Linkage (การคำนวณความเชื่อมโยงผลลัพธ์) พัฒนาศาสตร์ศาสตร์นโยบายสาธารณะเชื่อมโยงองค์ความรู้ด้านการประเมิน ผลลัพธ์โครงการ (Program evaluation) และงานวิจัยที่สำรวจความเชื่อมโยง (Linkage) ของผลลัพธ์สองผลลัพธ์ที่แตกต่างกัน

สำหรับประเภทของเครื่องการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมสามารถแบ่งได้หลากหลายเครื่องมือ โดยยกตัวอย่างเฉพาะเครื่องมือที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมของโครงการสาธารณะที่ดำเนินในพื้นที่ในหัวข้อถัดไป คือ “ห่วงโซ่ผลลัพธ์” (Impact Value Chain) โดยการการออกแบบเป็นแผนที่ผลลัพธ์ (Outcomes Mapping) ซึ่ง Clark et al. (2004 : 7) ได้เสนอโดยเชื่อมโยงองค์ประกอบ คือ ปัจจัยนำเข้า (Inputs) กิจกรรม (Activities) ผลผลิต (Outputs) ผลลัพธ์ (Outcomes) และการจัดตำแหน่งเป้าหมาย (Goal Alignment) ซึ่งเป็นการนำผลลัพธ์ที่ได้มาปรับกิจกรรมและการปรับเป้าหมาย แสดงดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 Impact Value Chain
ที่มา Clark et al. (2004 : 7)

นอกจากนี้ Jatikusumah. (2014 : On-line) ได้อธิบายว่าแผนที่ผลลัพธ์ว่าเป็นเครื่องมือวางแผนการตรวจสอบและการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมที่พัฒนาโดย International Development Research Center (IDRC) ในแคนาดาในช่วงต้นศตวรรษ 1990 เพื่อประเมินโครงการจำนวนมากที่ดำเนินการควบคู่ไปกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ผู้เชี่ยวชาญ และตัวแทนของหน่วยงานต่างๆ การจัดทำแผนที่ผลลัพธ์สามารถพิจารณาเป็นห่วงโซ่ผลลัพธ์เริ่มตั้งแต่ปัจจัยนำเข้าไปจนถึงกิจกรรม ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบ ซึ่งจุดสนใจหลักอยู่ที่ผลลัพธ์ (Outcomes) โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมแบบเฉพาะเจาะจงไปถึงการเปลี่ยนแปลงกว้างๆ ที่ครอบคลุมถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและการกระทำของแต่ละบุคคล อีกทั้งสฤณี อาชวานันทกุล และภัทราพร แยมลออ. (2560 : 34-35) ได้อธิบายแผนที่ผลลัพธ์สอดคล้องกับนักวิชาการสองท่านที่กล่าวข้างต้น โดยอธิบายว่าแผนที่ผลลัพธ์จากส่วนประกอบต่างๆของแบบจำลองตรรกะและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง โดยระบุตั้งแต่ปัจจัยนำเข้า (Inputs) กิจกรรม (Activities) ผลผลิต (Outputs) และผลลัพธ์ (Outcomes) และในบางกรณีอาจระบุผลกระทบระยะยาว (Impact) ซึ่งผลกระทบระยะยาว (Impact) อย่างไรก็ตามในความเห็นของผู้เขียนบทความนี้พิจารณาเห็นว่านักวิชาการส่วนใหญ่ การใช้คำว่า Social

Impact Assessment โดยแปล “Impact” หมายถึง “ผลลัพธ์” ที่บ่งชี้ถึงผลที่เกิดขึ้นในระยะปานกลางหรือระยะยาวก็ได้ ดังนั้น ในบทความนี้จึงนำเสนอว่าผลลัพธ์ คือ ผลที่เกิดขึ้นในระยะปานกลางที่มีส่วนสัมพันธ์ให้เกิดผลลัพธ์ระยะยาว

การประยุกต์ใช้ในการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมของโครงการสาธารณะเชิงพื้นที่

จากห่วงโซ่ผลลัพธ์ (Impact Value Chain) นำมาออกแบบเป็นแผนที่ผลลัพธ์ (Outcomes Mapping) เพื่อประยุกต์ใช้ในการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมของโครงการสาธารณะเชิงพื้นที่ โดยยกตัวอย่างโครงการส่งเสริมชุมชนเข้มแข็งโดยการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยภาคประชาสังคมตำบลคอรั้ม อำเภอบึงพญา จังหวัดอุตรดิตถ์ (สุพัตตรา ตันติจิรยาพันธ์. 2563 :1-2) ซึ่งนำเฉพาะข้อมูลรายละเอียดกิจกรรมจากรายงานผลการดำเนินโครงการปีงบประมาณ 2653 มาวิเคราะห์ โครงการนี้เป็นความร่วมมือระหว่างศูนย์พัฒนาการเมืองภาคพลเมืองสถาบันพระปกเกล้าจังหวัดอุตรดิตถ์ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลคอรั้ม ซึ่งโครงการได้กำหนดวัตถุประสงค์ในประเด็นนี้ คือ “เพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองแก่ประชาชนผ่านกิจกรรมการสร้างสื่อในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลคอรั้ม อำเภอบึงพญา จังหวัดอุตรดิตถ์” ผู้เขียนบทความนำแผนที่ผลลัพธ์มาวิเคราะห์ผลการดำเนินกิจกรรมข้างต้น ดังนี้

ปัจจัยนำเข้า (Inputs)	กิจกรรม (Activities)	ผลผลิต (Outputs)	ผลลัพธ์ (Outcomes)
- เด็กและเยาวชน ได้แก่ แก่นนำสภาเด็กและเยาวชน และนักเรียนในตำบลคอรั้ม 6 โรงเรียน (โรงเรียนบ้านปากคลอง บ้านกองโค บ้านท่าเตือ บ้านป่าแต้ว บ้านบึงท้ายวน และบ้านคลองกล้วย) จำนวน 50 คน - งบประมาณ 48 ,195 บาท	- การอบรมเรื่อง การพัฒนาความเป็นพลเมืองและจิตสำนึกสาธารณะแก่เด็กและเยาวชน ได้แก่ แก่นนำสภาเด็กและเยาวชน และนักเรียนในตำบลคอรั้ม จำนวน 50 คน จำนวน 1 ครั้ง - การจัดฐานเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลคอรั้มโดยชมรมผู้สูงอายุตำบลคอรั้มเป็นวิทยากรประจำฐาน 5 ฐาน ได้แก่ กลองมิ่งคละ อาหารลาวเวียง ภาษาลาวเวียง พิษสมุนไพรท้องถิ่น จักสานไม้ไผ่ จำนวน 1 ครั้ง - การอบรมเชิงปฏิบัติการด้านการสร้างสื่อสร้างสรรค์สู่การเป็น Self-Reporters เพื่อสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลคอรั้ม จำนวน 1 ครั้ง	- จำนวนเด็กและเยาวชนตำบลคอรั้มผ่านการทดสอบภายหลังการอบรมได้คะแนนไม่น้อยกว่า ร้อยละ 80 จำนวน 40 คน - เด็กและเยาวชนตำบลมีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและบทบาทของพลเมืองในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและจิตสำนึกสาธารณะที่ถูกต้อง ตามหลักการ	ด้านสังคม - เด็กและเยาวชนสามารถปฏิบัติตามหลักการและการแสดงบทบาทของพลเมืองที่มีจิตสำนึกสาธารณะมากขึ้น
		- ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอัตลักษณ์ของตำบลคอรั้มได้รับการถ่ายทอดโดยผู้สูงอายุแก่เด็กและเยาวชนโดยใช้วิธีการจัดการความรู้ (Knowledge Management) อย่างเป็นระบบ - เด็กและเยาวชนมีทักษะในการสร้างสื่อเชิงสร้างสรรค์เพื่อสื่อสารภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลคอรั้มในลักษณะ Self- Reporters	- การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์ของท้องถิ่น - เด็กและเยาวชนสามารถสร้างสื่อเพื่อเผยแพร่ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อให้สาธารณะรับรู้โดยได้แสดงบทบาทการเป็นนักข่าวพลเมือง (Citizen Reporters) - ประชาชนในชุมชนตำบลคอรั้มเกิดการรับรู้และภูมิใจในภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นของตน
			ด้านเศรษฐกิจ ไม่มี

ภาพที่ 2 ตัวอย่างแผนที่ผลลัพธ์ (Outcomes Mapping) โครงการสาธารณะเชิงพื้นที่ตำบลคอรั้ม อำเภอบึงพญา จังหวัดอุตรดิตถ์

ที่มา: ดัดแปลงจาก Impact Value Chain ของ Clark et al. (2004) Jatikusumah. (2014) และ สถณี อาชวานันทกุล และ ภัทราพร แยมลลอ. (2560)

สรุปผลการวิเคราะห์ผลลัพธ์การดำเนินโครงการเชิงพื้นที่ข้างต้นโดยใช้แผนที่ผลลัพธ์ พบว่า เกิดผลผลิตตามที่โครงการกำหนด และเกิดผลลัพธ์ในมิติด้านสังคมทั้งหมด ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการ แต่ยังไม่เกิดผลลัพธ์ในมิติเศรษฐกิจ ทั้งนี้ โครงการเชิงพื้นที่นี้เป็นการประเมินผลลัพธ์ภายหลังการดำเนินโครงการสำเร็จ ซึ่งหากสามารถนำห่วงโซ่ผลลัพธ์โดยออกแบบเป็นแผนที่ผลลัพธ์คาดการณ์ผลลัพธ์ก่อนดำเนินโครงการย่อมจะทำให้ผู้ที่รับผิดชอบจากทุกภาคส่วนและตัวแทนประชาชนในพื้นที่ร่วมกันกำหนดผลลัพธ์ในมิติด้านเศรษฐกิจให้เกิดแก่ชุมชนเป้าหมายได้ เช่น การจัดกิจกรรมฐานเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจำหน่ายสินค้าภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งอาจช่วยผู้สูงอายุมีรายได้เพิ่มในขณะดำเนินโครงการ และเมื่อมีการเผยแพร่ผ่านสื่อที่เด็กและเยาวชนสื่อสารอาจก่อให้เกิดการสร้างรายได้ในรูปแบบของสินค้าภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่กลุ่มผู้สูงอายุได้ อย่างไรก็ตามผลการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมของโครงการดังกล่าวเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องที่ได้รับผลกระทบจากทุกภาคส่วนและตัวแทนประชาชนในการกำหนดตำแหน่งเป้าหมายใหม่ (Goal Alignment) ตามทัศนะของ Clark et al (2004) โดยออกแบบกิจกรรมที่สามารถนำไปสู่การเกิด ผลลัพธ์ทางสังคมที่หลากหลายมิติมากขึ้น

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

สรุปการดำเนินโครงการสาธารณะเชิงพื้นที่ที่สามารถช่วยพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทเชิงพื้นที่ของแต่ละชุมชนได้ แต่หากโครงการสามารถวัดความสำเร็จออกมาในรูปแบบของผลลัพธ์ทางสังคม (Social Impact Assessment: SIA) จะทำให้โครงการที่ดำเนินในพื้นที่ที่สามารถประเมินความสำเร็จ หรือได้ทราบผลลัพธ์ (Outcomes) ว่าเป็นไปตามเป้าหมายของโครงการที่กำหนดไว้หรือไม่ ซึ่งจะเป็นข้อมูลสะท้อนกลับ (Feedback) ไปยังทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในวางแผนการบริหารจัดการโครงการให้สำเร็จมากขึ้น การนำแนวคิดการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมช่วยให้หน่วยงาน องค์กร หรือกลุ่มต่างๆ ที่ดำเนินโครงการสาธารณะไปประยุกต์ใช้วัดผลความสำเร็จของโครงการ แม้ไม่สามารถวัดผลสำเร็จในมิติเศรษฐศาสตร์ได้ แต่สามารถวัดผลที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ซึ่งเป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม โดยความหมายของการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมหรือ SIA เป็นกระบวนการทั้งก่อนและหลังการดำเนินโครงการเพื่อวิเคราะห์ การตรวจสอบ และบริหารจัดการผลกระทบทางสังคมที่เกิดจากการโครงการพัฒนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำผลกระทบที่ได้รับจากการประเมินได้ไปตัดสินใจว่าจะดำเนินโครงการหรือไม่ หรือนำผลกระทบนั้นไปปรับปรุงการดำเนินโครงการให้บรรลุวัตถุประสงค์เพิ่มมากขึ้น และมีหลักการการประเมินผลลัพธ์ทางสังคม คือ หลักธรรมาภิบาล หลักประสิทธิผล และหลักการประสิทธิภาพ ดังนั้น การประเมินผลลัพธ์ทางสังคมจึงมีประโยชน์ทั้งด้านผลที่ได้จากการประเมินจะนำไปสู่การวิเคราะห์ปรับปรุงผลงาน ปรับกลยุทธ์ และจัดลำดับความสำคัญในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ เป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม (Accountability) ต่อเจ้าของเงินที่สนับสนุนหรือลงทุนในกิจการ และแสดงความโปร่งใสของกิจการในการสร้างคุณค่าทางสังคม เป็นต้น ซึ่งเครื่องมือการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมแบ่งได้หลากหลายเครื่องมือ เช่น “ห่วงโซ่ผลลัพธ์” (Impact Value Chain) โดยการการออกแบบเป็นแผนที่ผลลัพธ์ (Outcomes Mapping) มีองค์ประกอบ คือ ปัจจัยนำเข้า กิจกรรม ผลผลิต ผลลัพธ์ และการจัดตำแหน่งเป้าหมาย (Goal Alignment) ซึ่งเป็นการนำผลลัพธ์ที่ได้มาปรับกิจกรรมและการปรับเป้าหมายอย่างไรก็ตามการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมโดยการวิเคราะห์ห่วงโซ่ผลลัพธ์ ในรูปแบบแผนที่ผลลัพธ์ก็มีข้อจำกัดบางประการหากประสงค์นำไปวัดผลลัพธ์ที่มุ่งได้ข้อมูลเชิงมูลค่าที่นับได้ ฉะนั้น การดำเนินโครงการสาธารณะจึงควรใช้เครื่องมืออื่นร่วมด้วยที่สามารถวัดทั้งผลลัพธ์และผลตอบแทนจากการลงทุนในแต่ละโครงการเชิงประจักษ์มากขึ้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการนำการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมไปประยุกต์ใช้ในโครงการสาธารณะเชิงพื้นที่ ดังนี้

1. การประเมินผลลัพธ์ทางสังคมควรเน้นมีการประเมินทั้งก่อนและหลัง กรณีโครงการสาธารณะเชิงพื้นที่ควรให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วนมีบทบาทในการประเมินก่อนเพื่อคาดการณ์ผลผลิตและผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้น และประเมินหลังเพื่อทราบว่าผล

ที่เกิดขึ้นนั้นสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ มากน้อยเพียงใด และหากไม่เป็นไปตามที่กำหนดมีสาเหตุจากปัจจัยใด เพื่อเป็นข้อมูลสะท้อนกลับไปยังผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการปรับปรุงโครงการเพื่อให้เกิดผลลัพธ์แก่ชุมชนในพื้นที่เป้าหมายให้มากขึ้น

2. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนเข้ามาร่วมกำหนดผลลัพธ์หลัก (Key Outcomes) เนื่องจากโครงการเชิงพื้นที่ อาจไม่สามารถส่งผลกระทบได้อย่างกว้างขวาง แต่กำหนดกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่เฉพาะเจาะจง ดังนั้น โครงการจึงจำเป็นต้องระดมความคิดเห็นเพื่อกำหนดผลลัพธ์หลักอาจเพียง 1-2 ประการเท่านั้นเพื่อสามารถกำหนดวิธีการดำเนินโครงการเพื่อไปสู่ผลลัพธ์หลัก ที่วางไว้ให้เหมาะสม

3. ควรยึดหลักการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมที่เน้นการประเมินผลด้านความเท่าเทียมของกลุ่มเป้าหมายของโครงการว่า ได้รับอย่างเสมอภาคหรือไม่ เช่น นักเรียนที่เข้าร่วมโครงการได้รับอบรมเพื่อส่งเสริมทักษะการเป็น Self-Reporter ในระยะที่เหมาะสมอย่างเท่าๆกันหรือไม่ และเกิดความเป็นธรรมต่อชุมชนโดยรวมในพื้นที่ดำเนินโครงการในพื้นที่ด้วยหรือไม่

4. ควรมีแผนบริหารความเสี่ยงโครงการด้วย โดยเฉพาะโครงการที่มีการประเมินผลลัพธ์ก่อนดำเนินโครงการในพื้นที่ ซึ่งสามารถคาดการณ์โอกาสของความเสี่ยงที่โครงการจะประสบปัญหาและอุปสรรคที่อาจทำให้โครงการไม่บรรลุตามวัตถุประสงค์ได้ การมีแผนบริหารความเสี่ยงจะทำให้กำหนดแนวทางการจัดการความเสี่ยงหรือโอกาสที่โครงการจะล้มเหลวได้

เอกสารอ้างอิง

- ถนอมศักดิ์ ศรีจันทรา และ ธรรมบุญ สะเทือนโพธิ์. (2562). การประเมินผลลัพธ์และผลตอบแทนทางสังคมจากการลงทุน สำหรับงานบริการวิชาการแก่ชุมชนกรณีศึกษาโครงการสร้างองค์ความรู้เพื่อส่งเสริมวิชาชีพแก่ชุมชน : การนวดเพื่อสุขภาพจังหวัดนครนายกและจังหวัดสระแก้ว. วารสารการจัดการสมัยใหม่. 17(2 เดือนกรกฎาคม – ธันวาคม), 119 -125.
- มนัส สุวรรณ. (2549). การจัดการสิ่งแวดล้อม : หลักการและแนวคิด.. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สฤณี อาชวานันทกุล และภัทราพร แยมลออ. (2560). คู่มือการประเมินผลลัพธ์ทางสังคมและผลตอบแทนทางสังคมจากการลงทุน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ. (2563). การประเมินผลลัพธ์ทางสังคม (Social Impact Assessment). ค้นเมื่อ 2 เมษายน 2564 จาก <https://social.nia.or.th/2019/article0002/>.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2563). แนวทางการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์. ค้นเมื่อ 2 เมษายน 2564 จาก https://www.nesdc.go.th/ewt_w3c/ewt_dl_link.php?nid.
- สุพัตตรา ตันติจรียาพันธ์. (2564). รายงานผลการดำเนินโครงการศูนย์พัฒนาการเมืองภาคพลเมืองสถาบันพระปกเกล้า จังหวัดอุตรดิตถ์. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ : จังหวัดอุตรดิตถ์.
- Andri Jatikusumah. (2014). **Outcomes mapping**. Retrieved March 18, 2020, from <https://www.hsri.or.th/en/comment/reply/4434>.
- Catherine Clark et al. (2004). DOUBLE BOTTOM LINE PROJECT REPORT: ASSESSING SOCIAL IMPACT IN DOUBLE BOTTOM LINE VENTURES. Center for Responsible Business : University of California, Berkeley.
- Frank Vanclay. (2003). International Principles For Social Impact Assessment. **Impact Assessment and Project Appraisal**, 21(1, March 2003), 5-12.

Henk A.Becker. (2001). Social impact assessment. *European Journal of Operational Research*, 128 (16 January 2001), 311-321.

International Association for Impact Assessment. **SOCIAL IMPACT ASSESSMENT**. Retrieved March 18, 2020, from <https://www.iaia.org/wiki-details.php?ID=23>.